

מרחשוון התש"ע

בס"ד

ניסיון כפול

לפרשת לך-לך (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

הוא מאד: (טו) וַיֵּרְאוּ אֶת־הָאֱלֹהִים וַיִּהְיוּ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים בְּמִקְרָא, אֵינוּ כְּתוּב כְּרַצֵּף סִיפּוּרֵי אֶחָד, אֲלֵא הוּא בְּנוֹי סִיפּוּרִים סִיפּוּרִים שְׁכָל אֶחָד מֵהֶם עוֹמֵד בְּפָנֵי עֲצָמוֹ. הַסִּיפּוּרִים אֲמֵנִים מֵתְקַשְׂרִים זֶה עִם זֶה בְּדַרְכֵי שׁוֹנוֹת, וְהַהֲתַקְדְּמוֹת מִסִּיפּוּר לִסִּיפּוּר נְעִישִׁית, בְּדֶרֶךְ כָּלֵל, עַל צִיר הַזְמָן בְּמָה שְׂנוּגָע לְתִיאֹר קוֹרוֹתִיהָ שֶׁל הָאִישִׁיּוֹת הָעוֹמֵדֵת בְּמִרְכּוּזָם (אוּ לְתִיאֹר מְאוּרְעוֹתָיו שֶׁל הָעַם), וּבְכָל זֹאת מֵהוּוֹה הַסִּיפּוּר הַבוֹדֵד יַחִידָה סְפּוּרֵית עֲצָמָיִת: יֵשׁ לוֹ בְּדֶרֶךְ כָּלֵל הַתְּחִלָּה וְסוּסִים נִיכְרִים, וְהוּא נוֹשֵׂא אֹפִי מִשְׁלוֹ הֵן בְּעִלְתָּו, הֵן בְּדְמוּיוֹת הַמְּאֻכְלָסוֹת אוֹתוֹ וְהֵן בְּאוֹפֵיו הַסְּגוּנֵי הַמִּיּוּחָד.

נושאו של סיפור זה הפוך משל קודמו: **יציאתו של אברם מן הארץ מחמת אילוץ הרעב¹.**

שני הסיפורים נבדלים מאוד זה מזה בעלילתם, ודבר זה בא לידי ביטוי בדמות הראשית העומדת אל מול אברם בכל אחד מהם.

בסיפור הראשון ה' הוא שעומד בזיקה מתמדת אל אברם, הן בהיותו בחרן והן בבואו אל ארץ כנען. בראשיתו של הסיפור השני, לעומת זאת, נעדר שמו של ה' ונעדרת כל פעילות שלו, ואף כשאלו נזכרים בקיצור (בפסוק יז), אין בכך כדי לשנות את העובדה שה' איננו דמות מרכזית בסיפור זה.

הדמות הראשית העומדת אל מול אברם בראשיתו של סיפור זה היא שרי (אף שהיא אינה מוציאה מפייה מילה לכל אורך הסיפור), ובהמשכו - פרעה מלך מצרים². היכן מסתיים אפוא סיפור ירידתו של אברם למצרים? נראה שהוא מסתיים בשובו לארץ כנען.

אחת הדרכים שבהן מציין המקרא את סיומו של סיפור היא ציון שיבת הדמות הראשית אל המקום שממנו יצאה בתחילתו.

¹ אף שקיימת רציפות גאוגרפית בין שני הסיפורים בתיאור תנועתו של אברם - מצפונה של ארץ כנען אל דרומה, אל הנגב, ומשם למצרים - אין ניכרת ביניהם רציפות בממד הזמן: אין הכתוב מודיענו מתי החל הרעב בארץ, האם בסמוך להגעתו של אברם לנגב או שמא לאחר שנים (בסיפור הראשון אמנם אין נזכר כל ממד של זמן, אולם ברור לקורא שמיד לאחר שציווה ה' את אברם "לך לך" הלך אברם לארץ כנען, ואף תנועתו משכס אל מקדם לבית אל ומשם הנגבה נעשו ברציפות, תוך זמן קצר).

² הבדלים אלו בין שני הסיפורים באים לידי ביטוי גם באוצר המילים שלהם: בעוד שבסיפור הראשון בולטת המילה 'ארץ', אשר חוזרת בו שבע פעמים כמילה מנחה, בהתאמה לנושא הנידון בו, הרי שבסיפור השני בולטות בחזרתן שתי מילים המתאימות לנושא המיוחד הנידון בו: המילים 'מצרים' ו'אישה' הן המשמשות בסיפור השני כמילים מנחות.

א. הסיפור כיחידה בסיסית במקרא והצורך בקביעת גבולותיו

ספר בראשית, כמו גם ספרים אחרים במקרא, אינו כתוב כרצף סיפורי אחד, אלא הוא בנוי סיפורים סיפורים שכל אחד מהם עומד בפני עצמו.

הסיפורים אמנם מתקשרים זה עם זה בדרכים שונות, וההתקדמות מסיפור לסיפור נעשית, בדרך כלל, על ציר הזמן במה שנוגע לתיאור קורותיה של האישיות העומדת במרכזם (או לתיאור מאורעותיו של העם), ובכל זאת מהווה הסיפור הבודד יחידה ספרותית עצמאית: יש לו בדרך כלל התחלה וסיום ניכרים, והוא נושא אופי משלו הן בעלילתו, הן בדמויות המאכלסות אותו והן באופיו הסגנוני המיוחד.

ב. הירידה למצרים והשיבה ממנה (י"ב, י - י"ג, ד)

הבה נתבונן עתה בראש פרשתנו. תשעת הפסוקים הראשונים שלה (י"ב, א-ט) מהווים סיפור קצר המספר על הליכתו של אברם מחרן לארץ כנען במצוות ה' ועל מסעיו הראשונים בה לאורכה מצפון לדרום.

1. בראשית פרק י"ב

(א) וַיֵּאמֶר יְהוָה אֶל אַבְרָם לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֵרְאֶה: (ב) וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶבְרַכְךָ וְאֶגְדַּלְהָ שְׂמֹךְ וְהָיָה בְּרַכָּה: (ג) וְאַבְרָמָה מְבַרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָאֵר וְנִבְרָכְךָ בְּכָל מְשֻׁפְחוֹת הָאָדָמָה: (ד) וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן: (ה) וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן אָחִיו וְאֶת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עִשׂוּ בְּחָרָן וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיְבֹאוּ אַרְצָה כְּנַעַן: (ו) וַיַּעֲבֹר אַבְרָם אַרְצָה עַד מְקוֹם שֶׁכֵּם עַד אֵלוֹן מוֹרָה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ: (ז) וַיֵּרָא יְהוָה אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֲתוֹן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבְּן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאָה אֵלָיו: (ח) וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם הַהֲרָה מִקְדָּם לְבֵית אֵל וַיֵּט אֶהְלֵה בֵּית אֵל מִסָּם וְהָעִי מִקְדָּם וַיִּבְּן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה: (ט) וַיִּסַּע אַבְרָם הַלּוֹךְ וַיִּסּוּעַ הַנֶּגְבָה:

(י) וַיְהִי רַעֲב בָּאָרֶץ וַיֵּרָד אַבְרָם מִצְרָיִמָה לְגוֹר שָׁם כִּי כָבֵד הָרַעֲב בָּאָרֶץ:

הפסוק (י"ב, י) "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה..." מתחיל בבירור סיפור חדש.

(יא) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹאֵ מִצְרַיִמָה וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה נָא יָדְעָתִי כִּי אִשָּׁה יָפֵת מְרָאָה אָתְּ: (יב) וְהָיָה כִּי יֵרְאוּ אֶתְּךָ הַמִּצְרַיִם וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהִרְגוּ אֹתִי וְאֲתָךְ יָחִיו: (יג) אֲמַרְי נָא אַחֲתִי אָתְּ לָמַעַן יִטַּב לִי בְּעַבְדְּךָ וְחִזְתָּהּ נַפְשִׁי בְּגִלְלֶךָ: (יד) וַיְהִי כַּבּוֹא אַבְרָם מִצְרַיִמָה וַיֵּרְאוּ הַמִּצְרַיִם אֶת הָאִשָּׁה כִּי יָפָה

הסיפור איננו מסתיים אפוא בשיבתו של אברם אל קצה ארץ כנען, אל הנגב שבגבולה הדרומי. מעיקרי כוונתו של הסיפור הוא לציין כי אברם שב ממצרים לבית אל דווקא.

רק בהגיעו אל לב הארץ, אל המקום המסמל את ייעודו - המזבח שבנה בבית אל ושב קרא לראשונה בשם ה' - נשלמה שיבתו של אברם אל הארץ.

שמה ניתן להוסיף נופך על דברי קאסוטו הללו. בתפיסת המקרא נחשבת שיבת אדם על עקבותיו לביטול סמלי של הליכתו הראשונה ושל מה שאירע בה. על כן כאשר ההליכה למקום הנוכחי הביאה לאדם טובה וברכה, הוא יימנע מלשוב על עקבותיו אל נקודת המוצא, כדי שלא יפסיד את מה שהשיג באותה ההליכה⁶, ואילו כאשר ההליכה למקום מסוים הביאה לאדם צער, הפסד ועגמת נפש, הוא דווקא "יהדר" לשוב על עקבותיו כדי למחוק באופן סמלי את אלו.

נראה כי זהו טעמו של איסור התורה:

3. דברים י"ז, טז

"ולא ישיב את העם מצרימה... וה' אמר לכם: לא תספון לשוב בדרך הזה עוד".

השיבה למצרים בדרך שבה יצאנו ממנה, משמעה ביטול סמלי של יציאת מצרים מעבודות לחירות עולם, ועל כן אסרה אותה התורה⁷.

כך בקללות בספר דברים במידה וחטאיו של העם יגיעו לרמה בה ידרש חו"ח "לבטל" את יציאת מצרים ובחירת ה' בעם ישראל, ע"י החזרתם למצרים.

4. דברים כ"ח

(סח) וְהִשְׁבַּחְךָ יְהוָה מְצָרִים בְּאֵינִיּוֹת בְּדָרְךָ אֲשֶׁר אֶמְרָתִי לָךְ לֹא תִסְיֵף עוֹד לְרֵאשִׁיתִי...

בתיאור עלייתו של אברם ממצרים מאריכה התורה בפירוט המסלול שעבר בו בהקבלה ניגודית מזויקת למסלול הליכתו בסיפור הקודם.

פירוט זה נועד להדגיש את שיבתו של אברם על עקבותיו באותה דרך עצמה שבה ירד קודם לכן.

שיבתו ארצה באותה דרך היא תמונת ראי של איסור התורה לשוב מארץ כנען לארץ מצרים בדרך שבה יצאנו, ואף טעמו של דבר הפוך בתכלית.

אברם הפץ במחיקה סמלית של פרשת ירידתו למצרים, על כל הסבל והחרפה שהיו בה מנת חלקו, וזאת הוא עושה בשיבה מזויקת לבית אל "עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה, בין בית אל ובין העי, אל מקום המזבח...".

בין כך ובין כך, נראה שצדק קאסוטו בתחמו את סיפור הירידה של אברם למצרים והשיבה ממנה ב"יג, ד.

אברם יצא מן הנגב, שאליו הגיע בסוף הסיפור הקודם (פסוק ט).

שובו לאותו המקום נזכר ב"יג, א:

פָּרַק יִיג: (א) וַיֵּלֶךְ אַבְרָם מִמְצָרַיִם הוּא וְאַשְׁתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּלוּ עִמּוֹ הַנְּגִבָה:

(ב) וְאַבְרָם פָּגַד מֵאֵד בְּמִקְנֵה בְּכֶסֶף וּבְזָהָב: (ג) וַיֵּלֶךְ לְמִסְעָיו מִנְּגִבַת וְעַד בֵּית אֵל עַד הַמְּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אֶהְלֵה בְּתַחֲלָה בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין הָעֵי: (ד) אֶל מְקוֹם הַמְּזִבְחַת אֲשֶׁר עָשָׂה שָׁם בְּרֵאשִׁיתָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה:

ועל כך מעיר קאסוטו³:

2. קאסוטו

"במילה 'הנגבה' הסמוכה לסוף הפרשה יש הקבלה לסיום הפרשה הקודמת (י"ב, ט). אמנם שם מדובר על נסיעה כלפי הנגב מן הצפון, וכאן מדובר על נסיעה כלפי הנגב מן הדרום, אבל המילה 'הנגבה' שווה בשני הפסוקים".

אף על פי כן אין קאסוטו רואה בפסוק י"ג, א את סיום סיפורנו אלא ב"יג, ד, כפי שהוא כותב בהקדמה לפירושו לסיפורנו (עמ' 228):

ברור הדבר שהפסוקים א-ד של פרק י"ג אינם אלא המשך וסיום של הסיפור המתחיל בפסוק י של פרק י"ב. חלוקת הפרקים, שנקבעה בימי הביניים, אינה מתאימה לחלוקה המקורית של הפרשיות.

אל חלוקת הפרקים התמוהה במקום זה עוד נשוב בהמשך, אך לפני כן נראה מה היו טעמיו של קאסוטו בקביעתו כי סיפורנו מגיע עד י"ג, ד.

מתוך פירושו עולים טעמים אחדים לכך.

על י"ג, ב "ואברם נבד מאד במקנה..." הוא כותב:

המילה 'נבד' מקבילה הקבלה ניגודית למה שכתוב בתחילת הפרשה י"ב, י 'כי נבד הרעב בארץ'. אז היה אברם סובל משום שהיה הרעב נבד; עכשיו הוא נבד מאוד ברכושו⁴.

על י"ג, ג "וילך למסעיו מנגב ועד בית אל" הוא כותב:

גם במילים הללו יש הקבלה לסוף הפרשה הקודמת⁵ (י"ב, ט) ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה.

על י"ג, ד "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה'" כותב קאסוטו:

אברם הגיע ממש אל מקום המזבח אשר בנה בעלותו מחרן, אל המקום החביב על לבו במיוחד, משום שעליו היה עומד אותו המזבח... מיד כשחזר, לאחר ההפסקה של ירידתו למצרים, שב אברם לפעולתו... ומכרזו שם אצל המזבח על שם ה' א-לוהיו. חזרתו אל ארץ כנען אינה הגירה פשוטה של נודד ממקום למקום; היא החזרה של איש שהקדיש את עצמו ואת זרעו לאמונה חדשה, אל הארץ הנועדה לתפקידו ולתפקיד צאצאיו. ולפיכך, מיד כשהוא חוזר בלי פגע אחר המבחן הקשה שהוטל עליו במצרים, מחדש הוא את פעולתו לשם מילוי תפקידו... ההקבלה לסוף הפרשה הקודמת איננה רק הקבלה בצורה, אלא גם הקבלה בתוכן העניינים. והסיום הוא סיום חגיגי מבחינה עניינית ונאה מבחינה ספרותית.

⁶ מסיבה זו לא חזר אלישע, שנאלץ לשוב על עקבותיו לאחר שנפרד מאליהו ונטל פי-שניים ברוחו, אל נקודת המוצא שממנה החלה דרכם של השניים - אל הגלגל, אלא פנה מבית אל אל הר הכרמל (מל"ב ב', כה).

מסיבה שונה במקצת נצטווה איש הא-לוהים (מל"א י"ג, ט) "ולא תשוב בדרך אשר הלכת" ואף קיים זאת (פסוק י): "וילך בדרך אחר, ולא שב בדרך אשר בא בה אל בית אל"; בכך הומחש כי דבר ה' שנשא על בית אל "אחור לא ישוב ריקם".

על תפיסה זו מבוטא המנהג להחזיר את ספר התורה אל ההיכל בדרך שונה מזו שבה הוציאוהו משם, וכן המנהג שהעולה לתורה שב למקומו בדרך שונה מזו שעלה בה.

⁷ כך הבין את האיסור רב"ע בביאורו לדברים י"ז, טו: "וזה דבר ברור, כי השם גאלם משם, ובשובם יחללו השם".

³ אברהם והארץ היעודה - פירוש על סדר לך לך (המשך לספר מנח עד אברהם), עמ' 248.

⁴ יש לציין כי סיום כעין הפתיחה (על דרך ההקבלה או על דרך הניגוד) הוא שיטה נפוצה מאוד בסיפור המקראי.

⁵ כוונתו: נוסף על המילה "הנגבה", שאת דבריו לגביה הבאנו לעיל.

בכסף ובזהב⁹), ששימש כאמור מעין הכנה לסיפור הניתן בפרשה זו.⁹
ההולך את אברם - לא לחינם נכתבו כאן מילים אלו. באות הן להזכיר מה שנכתב למעלה (י"ב, ...)¹⁰.

קאסוטו עמד אפוא על התלות של י"ג, ה בסיפור הקודם, אך לא התקשה בכך שדבר זה עומד בניגוד לעיקרון הספרותי כי **סיפור מקראי העומד בפני עצמו לא יפתח במשפט המשועבד סגנונית ותוכנית למה שלפניו**¹¹.

לו נאמר **ויהי ללוט ההולך את אברם צאן ובקר...**, היה פסוק זה יכול להיחשב לפתיחתו של סיפור חדש ללא קושי.

אולם התיבה "וגם" כאילו נועדה לסכל אפשרות זו, שכן עתה לא ניתן להבין את פסוק הפתיחה הזה מתוך עצמו.

נמצא אפוא כי סיפור זה כולו אינו יכול להיחשב יחידה ספרותית עצמאית.

מי שכנראה נתקשה בדבר זה היה **מחלק הפרקים**. הוא חש בצדק שאינו יכול לפתוח פרק חדש (ולדידו סיפור חדש) בתיבה "וגם", ועל כן החליט לכלול בסיפור החדש המתחיל בפרק י"ג את המשפט שאליו רומזת תיבה זו.

לכאורה די היה לו **פתח ב"יג, ב "ואברם כבד מאד..."**, שהוא הפסוק הנרמז בתיבה "וגם".

מדוע אפוא התחיל ב"יג, א?
התשובה היא שבפסוק זה נזכר לראשונה מאז י"ב, ה, ללא סיבה נראית לעין: **"ויעל אברם ממצרים, הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו, הנגבה"**.

וכבר היטיב קאסוטו לבאר את הזכרת לוט בפסוק זה **כהכנה לסיפור הפרדה**.

על כן הסיק מחלק הפרקים כי כאן, בהזכרתו הראשונה של לוט העולה עם אברם ממצרים, מתחיל כנראה סיפור פרדתם.

דברי הביקורת של קאסוטו כנגד מחלק הפרקים, שהבאנום בסעיף הקודם, נראים עתה פחות חד-משמעיים.

מאידך, כבר נוכחנו בצדקתו הספרותית והעניינית של התייחסות שתוחם קאסוטו את הסיפור הקודם, ואם כן אנו **במבוכה ביחס לסיפור הפרדה של אברם מלוט**:

האם הוא אכן **סיפור עצמאי?**
ואם כן, **היכן ראשיתו העצמאית?**

ג. פרדת לוט מעל אברם (י"ג, ה-יח): האם היא סיפור עצמאי?

הגענו ליחידה הספרותית הבאה בפרשתנו: סיפור הפרדה בין אברם ללוט.

עלילתו של סיפור זה נבדלת בעלילת מעלילת הסיפור הקודם; מקום ההתרחשות הוא **ארץ כנען**, והארץ עצמה משמשת נושא הדיון בין אברם לבין לוט, ואחר כך בין ה' לבין אברם.

5. בראשית פרק י"ג

(ה) וגם לוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים (ו) ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו: (ז) ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט והפנעני והפריזי אז ישב בארץ: (ח) ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו: (ט) הלא כל הארץ לפניך הפך נא מעלי אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאלה: (י) וישא לוט את עיניו וירא את כל כפר הירדן כי כלה משקה לפני שחת יהוה את סדם ואת עמרה כגן יהוה כארץ מצרים באכה צער: (יא) ויבחר לו לוט את כל כפר הירדן ויסע לוט מקדם ויפךדו איש מעל אחיו: (יב) אברם ישב בארץ פנען ולוט ישב בערי הכפר ויאהל עד סדם: (יג) ואנשי סדם קעים וחסאים ליהוה מאד:

(יד) ויהוה אמר אל אברם אחרי הפך לוט מעמו שא נא עיניך ויראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה: (טו) כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם: (טז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה: (יז) קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה כי לך אתננה: (יח) ויאהל אברם ויבא וישב בארץ ממצרים ויבן פתחון ויבן שם מזבח ליהוה:

לוט הוא הדמות הראשית הניצבת אל מול אברם בחלקו הראשון של הסיפור, וה' המתגלה לאברם בחלקו השני, נושא דברים הקשורים בבירור לפרדה מלוט.

גבולותיו של סיפור זה הם אפוא י"ג, ה-יח.

אף סיומו של סיפור זה הוא סיום חגיגי, המזכיר את סיום הסיפור הקודם: **"ויהי אברם ויבא וישב בארץ ממצרים ויבן פתחון ויבן שם מזבח לה'"**.

המילים 'אוהל' ו'מזבח' ושם ה' מצויים אף בסיומו של הסיפור הקודם.

בי"ד, א מתחיל בבירור סיפור חדש, שאין כל ספק בעצמאותו ובתייחסו גבולותיו **"ויהי בימי אמרפל..."**.

דומה כי תיחומם של שלושת הסיפורים הראשונים בפרשתנו התנהל למישרים...

אולם במהלכנו עד כה התעלמנו משאלה חמורה הנוגעת לפתיחתו של סיפור הפרדה מלוט:

י"ג, ה וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים.

דבריו של קאסוטו על פסוק זה הם המילים האחרונות שיצאו מקולמוסו של הפרשן הדגול בטרם הניחו לעולמים, ואף אותם לא הספיק להשלים.

נביא כאן אפוא את דבריו, שהם הם זיכרונו⁸:

6. קאסוטו

וגם ללוט - המילה 'וגם' קושרת פרשה זו אל הפרשה הקודמת, ובמיוחד אל פסוק ב (ואברם כבד מאד במקנה

⁹ בפירושו לפסוק ב כתב: "פסוק זה משמש הכנה למה שיוספר בפרשה הבאה".

¹⁰ כוונתו במראה המקום שבסוגריים הייתה בוודאי ל"יב, ד "וילך אתו לוט".

אולם מה כוונת הכתוב ברמיזה זו לא הספיק לבאר.

¹¹ ככל כלל, גם לעיקרון זה יש יוצא מן הכלל: בפסוק הפותח את פרשת וירא (י"ח, א), הנראה כפתיחתו של סיפור חדש, נאמר "וירא אליו ה' והכוונה, כמובן, לאברהם. מפני קושי זה מצטרף רמב"ן אל המדרש ומפרש "שנראה אליו השם בהיותו חולה במלתו... ואל תחוש להפסק הפרשה [בין סוף פרשת לך-לך לתחילת וירא], כי העניין מחובר, ולכן אמר 'וירא אליו', ולא אמר 'וירא ה' אל אברהם'". לדידו אין כאן, אם כן, פתיחת סיפור חדש. אולם אף אם נפרש שלא כרמב"ן, אין מקרה זה דומה למה שנידון למעלה: אפשר שבמכלול הסיפורים שאברהם הוא העומד במרכזם ניתן לרמוז אליו בכינוי הרומז "אליו" אפילו בראש סיפור חדש, אולם הפסוק "וגם ללוט..." מסתמך על פסוק קודם, שבלעדיו לא תובן כלל התיבה "וגם".

⁸ הרב פרופ' משה דוד קאסוטו ז"ל נפטר בי"ט בכסלו תשי"ב.

ד. פרדת לוט מעל אברם על רקע המפגש עם מצרים
נוכחנו כי תיאור פרדתו של לוט מאברם נעוץ בתיאור עלייתו ממצרים, הן מבחינת הסגנון והן מבחינת המהות.

האם ניתן להצביע אף על תופעה הפוכה, דהיינו על חזרת סיפור הירידה למצרים אל תיאור הפרדה מלוט?

ונוסיף ונשאל: מדוע דווקא בעלייתם ממצרים הפך לוט לגורם עצמאי מבחינה כלכלית והחל בכך את פרדתו מאברם?

התשובה לשתי השאלות הללו מובילה אותנו לפסוק (י"ג, י):
וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי קלה משקה, לפני שחת ה' את סדם ואת עמורה כגן ה' כארץ מצרים באכה צ'ער. - מקור 5-

פסוק מפליא זה הוא היפוכו של תיאור הארץ בדברים:
8. דברים י"א, י-יא

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים.

עובדתית אין כאן סתירה:

רובה של הארץ ניזון ממטר השמים, אולם כיכר הירדן - מקום מושבן של סדום ושל עמורה לפני השחתתן - הייתה "כולה משקה", דהיינו אזור רווי מים, שניתן להשקות באמצעותם את הקרקע כפי שמשקים "גן".

ואם כן דומה כיכר הירדן לארץ מצרים, הנהנית אף היא משפע מי הירדן ומושקה על ידם "כגן הירק".

הסתירה שבין הפסוקים היא ערכית: בספר דברים נראה שארץ ישראל השותה מי גשמים עדיפה על מצרים המושקית כגן הירק, בעוד שמהפסוק שבפרשתנו נראה כי שבת הוא לארץ המושקית בדרך זו וכי כיכר הירדן, מיטב הארץ היא, עד כדי כך שמשווים אותה ל"גן ה'", הוא גן עדן (ב', ח-ל), ואת גן ה' עצמו - לארץ מצרים!

הפתרון לסתירה זו הוא שפסוק י' שבפרקנו אינו משקף את דעתה של התורה אלא את הערכתו של לוט:
כיכר הירדן מתוארת מנקודת מבטו הוא!

ואם כך, הרי נרמז לנו כאן כי לוט מחפש את מצרים ואת הדומה לה גם בהיותו בארץ כנען.

מן הרמזים השונים שעלו בדברינו עד עתה מתוך העיון בפסוקים עלינו לנסות לשחזר את ההתרחשות בשלמותה.

בלכת אברם אל ארץ כנען "כאשר דבר אליו ה'" נאמר (י"ב, ד): "וילך אתו לוט". - מקור 1 -

כיוון ש:

9. בראשית י"א, ט

"שרי עקרה אין לה ולד"

ולוט הוא בן אחי אברם, יכול לוט להיחשב בנו ויורשו של אברם.

הבטחת ה' לאברם (י"ב, ז) "לזרעך אתן את הארץ הזאת" עוררה תקוות גדולות לעתיד הן אצל אברם והן אצל לוט.

אלא שהאכזבה לא איחרה לבוא:

לאחרונה פגשנו בשיקול נוסף הרומז לאי-עצמאותו של סיפור הפרדה מלוט:
הזכרת לוט, לכאורה שלא לצורך, בסיפור הקודם, בתיאור עלייתו של אברם ממצרים.

קאסוטו ראה בכך רמז טכני מוקדם "להכין מעכשיו את הסיפור על פרדתו מן אברם".

אולם הכנה זו, מה צורך יש בה?

וכי איננו יודעים זה מכבר כי לוט כלול במשפחת אברם?

נחמה ליבוביץ ע"ה¹² היטיבה לפרש את כוונת הזכרתו של לוט בפסוק י"ג, א:

7. נחמה ליבוביץ

לוט עזב את ארצו והלך עם אברהם... (י"ב, ה) ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן... לוט, שהיה בן אחיו של אברהם, הלך אתו ונתגלגל עמו כמה גלגולים. עבר את כנען, ירד עם אברהם מצרימה, עלה עמו ממצרים. אך לא כהליכתו מחרן לארץ, כן חזירתו ממצרים לארץ.

נקרא ונשווה את שני הפסוקים:

בצאתו מחרן: (י"ב, ה) ויקח אברם

את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם.

בעלותו ממצרים: (י"ג, א) ויעל אברם ממצרים

הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו הנגבה.

אין סדר המילים בפסוק דבר שבמקרה... בצאתם מחרן היה לוט חלק מן המשפחה, והרכוש היה כנראה משותף לכולם. בשוכם ממצרים, הרי לפנינו שתי משפחות. עכשיו אין לוט מוזכר בפרק מיד לאחר שרה, אלא כמי שנצטרף לחבורה והולך עמה, אבל הולך כאדם עצמאי, וראיה לכך (י"ג, ה) 'וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים'. זרות זו בין לוט לאברהם המסומלת בפסוק (י"ג, א) בהפרדה בין שמו של אברהם ואשתו לבין שמו של לוט על ידי הרכוש, היא אותה זרות אשר בתחילת הפרק נאמרה רק ברמז ובהמשך הפרק תיאמר במפורש, ומגיעה עד לריב ועד לפירוד (י"ג, ו): 'ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו, כי היה רכושם רב, ולא יכלו לשבת יחדו'.

נמצא על פי דברים נכוחים אלו כי פרדתו של לוט מאברם החלה מסיבה כל שהיא כבר בעלייתם ממצרים¹³, עוד בטרם ניתן היה לנמקה בכך שהארץ לא נשאה אותם לשבת יחדו ובמריבות שבין רועי אברם לרועי לוט.

דבר זה כמעט מביא אותנו להסכים לתיחום העולה מחלוקת הפרקים, אולם חזקה עלינו ההבחנה הספרותית הרואה בפסוקים א-ד שבפרק י"ג סיום חגיגי ומתאים לסיפור הירידה למצרים והשיבה ממנה.

לא נותר לנו אפוא אלא לבחון את האפשרות שלפנינו סיפור אחד המורכב משתי מחציות הנבדלות זו מזו בעלילתן.

אפשרות זו נתמכת גם על ידי חלוקת הפרשיות של המסורה, חלוקה התואמת, בדרך כלל, בפרשת לך-לך את ההבחנה בין הסיפורים השונים שבה:

תיאור הירידה למצרים והשיבה ממנה כלול בפרשת מסורה אחת ארוכה, ביחד עם תיאור הפרדה מלוט (י"ב, י - י"ג, ח).

¹² בעיון 'אברהם ולוט', בתוך: עיונים בספר בראשית, עמ' 88-89.

¹³ בירידה למצרים אין לכך כל רמז, שכן המילים (י"ב, ז) "וירד אברם מצרימה" מכוננות לכך שאברם ירד למצרים עם משפחתו, הכוללת בתוכה את לוט.

הוא מוצא חלקת ארץ כזאת לא בצפון ולא בדרום אלא במזרח.

כיכר הירדן אשר כולה משקה נראית לו ללוט כגן עדן, כארץ מצרים שבתוך ארץ כנען - "פה אשב כי אֶוֹתִיהָ". ואף היות "אנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד" אינו מרתיע אותו מבחירתו.¹⁵

הפרדה של לוט מעל אברם מבטאת קרע רוחני עמוק שאינו ניתן לאיחוי. זהו הנתק שבין רדיפת העכשיו' קצרת הרוח והנחפזות לבין הסבלנות השלווה הצופה פני עתיד רחוק; בין בזידותו של הקורא בשם ה' מקדם לבית אל לבין ההתחברות לאנשי סדום; בין הישיבה באוהלים וההליכה אחר הצאן לבין בניית בית והשתעבדות לשדה.

לא בכדי פירשו-דרשו חז"ל את המילים הקשות בפסוק יא "ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו" : **10. בבראשית רבה (מ', ז)** "הסיע עצמו מקדמונו של עולם: אי אפשי [=איני רוצה] לא באברהם ולא בא-לוהו".

פרדת לוט מאברם - פרדת נצח היא. אף שאברם יפעל למען לוט בהמשך, לא נמצא אותם עוד יחדיו אפילו פעם אחת. לוט עתיד להיווכח כי העדפת העכשיו' לא הביאה לו את הרווחים שלהם ציפה: הוא יפסיד את ההווה, וגם את העתיד שעליו ויתר.

נתברר לנו אפוא כי אף ששתי עלילות לפנינו, תלויה השנייה בראשונה: במצרים הבשילו זרעי הפירוד שבין לוט לאברם; בעלייה ממנה נראו ניצני הפירוד הזה; ובשובם לארץ כנען הפך הפירוד ביניהם לעובדה מוגמרת.

או אז נתברר שלוט נשאר ברוחו במצרים ואותה הוא מחפש גם בארץ כנען. 'החוויה המצרית' היא התשתית לאירועים שבהמשך, בארץ כנען.

דבר זה נרמז הן בסיפור העלייה ממצרים (י"ג, א-ב) והן בפתחת הסיפור על לוט (י"ג, ה), ובייחוד בתיאור בחירתו בכיכר הירדן (י"ג, ז).

ה. מבנה הסיפור השלם

העלינו עד עתה שיקולים אחדים מדוע יש לראות בסיפור הירידה למצרים והשיבה ממנה ובסיפור הפרדה מלוט שתי מחציותיו של סיפור אחד. בסעיף זה נוסף עליהם כמה שיקולים ספרותיים הקשורים במבנה ובסגנון של שתי היחידות. כפי שהראינו לא אחת, נחלק הסיפור במקרא לשתי מחציות שוות או כמעט שוות, שהקבלתן זו לזו מלמדת על הקומפוזיציה (חיבור החלקים) של הסיפור השלם ועל הזיקות הפנימיות שבין חלקיו ולעתים אף חושפת את משמעותו של הסיפור כולו. האם ניתן להצביע על מבנה מעין זה בסיפור השלם שלפנינו?

הארץ מיושבת עתה על ידי הכנעני (י"ב, ז; י"ג, ז), ולפיכך יכולים אברם ולוט להתקיים בה רק באמצעות רעיית עדרי צאנם בשטחי המרעה הבלתי-מיושבים שבדרומה.

רעיית צאן באזורים אלו תלויה במצב הגשמים עוד יותר מן החקלאות. עד מהרה פגשו אברם ולוט את תלותה המתמדת של הארץ בגשמים - "ויהי רעב בארץ".

הרעב הכבד מאיים על קיומם של עדרי הצאן ועל פרנסתם של אברם ושל כל התלויים בו - "הנפש אשר עשו בחרן" - ואין מנוס: כדי להציל את הנפשות יש לרדת למצרים, שאינה תלויה כלל בגשמים.¹⁴

במצרים השבעה והעשירה, בעלת התרבות המעודנת ועתיקת היומין, 'התפכח' לוט מחלום ארץ כנען.

שם הבין כי אין תכלית בהמשך נודו עם דודו בארץ לא-לו, כשהוא רועה את עדרי הצאן המשפחתיים, שבוי באקלים הארץ הבלתי-יציב. לו יכול, היה נשאר במצרים ומנסה להתערות בה, אלא שהמצרים היו רגישים מאוד לרועי הצאן שנהגו להתארח בארצם בעתות רעב והקפידו לדאוג שהללו לא יישארו בה.

בעל כורחו מגורש לוט עם דודו בחזרה אל ארץ כנען, אולם בלבו כבר החליט: בהזדמנות הראשונה ייטול את רכושו ויפרוש ממחנהו של אברם, במגמה להתיישב התיישבות של קבע במקום ראוי.

זהו הרקע לכך שלוט, המתכוון לאפשרות זו, מפרק את שותפותו עם דודו ובונה לעצמו רכוש משלו כבר בעלותם ממצרים.

הריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט ותיאור הארץ שאינה נושאת אותם לשבת יחדיו הם סימפטומים לקרע עמוק בין האחייין לבין דודו, שאברם עדיין אינו משער את חומרתו.

אברם תופס את המריבה כסכסוך רועים שגרתי על שטחי מרעה וכיוצא בכך, והוא מציע את ההצעה המתבקשת: (י"ג, ט): "הלא כל הארץ לפניך... אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה".

הארץ פרושה לאורך מצפון לדרום, ומסתבר אפוא שאף חלוקתה בין בעלי עדרים גדולים תהא בין צפון (שמאל) לדרום (ימין). (כשהפנים למזרח).

אולם לוט אינו חפץ לא במרחבי הצפון ולא במרחבי הדרום. הוא מאס באורח החיים הנוודי כרועה צאן, ואינו חפץ להמתין לנסיבות היסטוריות שאולי יפילו את הארץ בחלקו של זרעו בעוד כמה דורות.

'החוויה המצרית' מביאה אותו לשאת את עינו ולחפש: היש חלקת ארץ הדומה למצרים שבה יוכל להתיישב?

¹⁴ הדברים אמורים כנגד דברי רמב"ן כי "ציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב - עוון אשר חטא". הפסוק הפותח את סיפורנו (י"ב, ז), "ויהי רעב בארץ, וירד אברם מצרימה לגור שם, כי כבד הרעב בארץ", נראה כמצדיק את המעשה שעשה אברם, וזו אכן דעתו של רד"ק בפירושו לפסוק זה: "ואברם לא היה יכול לסבול הרעב כי היה כבד ומקנהו רב, ולא היו מוצאים מרעה, ועוד כי נפשות ביתו היו רבים".

¹⁵ אף בכך דומה סדום למצרים השקועה בתועבותיה (ויקרא י"ז, ג). ואפשר שסיבת הדבר שווה בשני המקומות: שאננותם הדתית של אלו שאינם תלויים בחסדי ה', שאדמתם פורייה ומושקית במים זורמים והם אינם זקוקים לגשמים.

למרות הדמיון במבנה של פסוקים אלו יש ביניהם היפוך פורמלי ותוכני.

בפסוק הראשון נמצאת ההנמקה במעטפת, ואילו העובדה המכרעת נמצאת בגרעין הפסוק.

הפוך הדבר בפסוק השני: במעטפת נמצאת העובדה המכרעת, ואילו בגרעין - ההנמקה לה.

מבחינת התוכן מתאר הפסוק הראשון את עזיבת הארץ והירידה הפיזית למצרים מחמת אונס כלכלי - רעב ומחסור. אף הפסוק השני מתאר את עזיבת הארץ ואת הירידה למצרים (לכיוון הדומה למצרים), אולם בפסוק זה אין הכוונה לירידה במובן הפיזי אלא לירידה במובן הרוחני, שהגורם לה איננו קושי אלא דווקא עושר כלכלי¹⁶.

5. דמיון בין החתימות של שתי המחציות.
הסיום של כל מחצית מתאר את פעולתו של אברם הכרוכה ב'ואהל', ב'מזבח' ובשם ה' (וכבר עמדנו על כך בראש סעיף ג):

13. דמיון בין החתימות של שתי המחציות

מחצית א (י"ג, ג-ד)	מחצית ב (י"ג, ג-יח)
וילך... עד המקום	ויאהל אברם... באלני
אשר היה שם אהלה	ממרא אשר בחברון
בתחלה...	ויבן שם מזבח לה '.
אל מקום המזבח ...	
ויקרא שם אברם	
בשם ה'.	

1. הניסיון הראשון

האם שתי מחציותיו של סיפורנו, הקשורות זו בזו ברובד העלילה ובמבנה המשותף של הסיפור השלם, קשורות זו בזו אף ברובד המשמעות של הסיפור?
במילים אחרות: האם ישנו מסר אחיד לסיפור השלם, ואם כן, מהו מסר זה?

בגלל אופייה העצמאי במידה רבה של כל אחת מן המחציות מבחינת העלילה ומבחינות נוספות, לא נוכל לענות על שאלה זו עד שנברר מהו המסר של כל מחצית בנפרד.
ובכן, מה בא סיפור הירידה למצרים ללמדנו?

כדי לענות על כך יש לקרוא את ראשיתו של סיפור זה מיד אחר הסיפור שלפניו, ואז יוחש המתח הנורא השורר בין שניהם.

ה' ציווה על אברם ללכת לארץ כנען והבטיחו כי יהפוך אותו לגוי גדול שבו יתברכו כל משפחות האדמה.
בהגיע אברם עד מקום שכס התגלה אליו ה' והבטיחו כי ארץ זו, המיושבת עתה על ידי הכנעני, תינתן לזרעו בעתיד.
אברם האמין בהבטחות אלו על הזרע ועל הארץ, וכתגובה עליהן בנה מזבח לה'.

והנה, המבחן הראשון שעמו עליו להתמודד הוא רעב כבד בארץ, המאלצו לרדת למצרים. עתה אין ה' מתגלה אליו, אינו

¹⁶ שים לב לסיכום הפרדה בין לוט לאברם בלשון הכתוב (י"ג, יא-יב): "ויפרדו איש מעל אחיו: **אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען** ויאהל עד סדם". על פי תיאור גבולות הארץ, אין ספק שסדום וכיכר הירדן הן חלק מארץ כנען. אולם מפני המניעים והנסיבות שבגללם נפרד לוט מאברם ובחר לשבת במקום הדומה ביותר לארץ מצרים, מנגיד הכתוב בין ארץ כנען לבין ערי הכיכר.

1. שוויון המחציות.

אין כל קושי לזהות את נקודת התפנית שבה נפתחת המחצית השנייה של הסיפור (י"ג, ה): "**ווגם לוט ההלך את אברם...**".
ההבחנה בין המחציות במקרה זה היא פשוטה: לכל מחצית עלילה משלה.

המחצית הראשונה, כפי שתחמנו אותה לעיל בסעיף ב (אז כסיפור עצמאי), היא אפוא בת חמישה עשר פסוקים, ואילו המחצית השנייה - בת ארבעה עשר פסוקים.

2. המבנה הפנימי של כל מחצית דומה:

כל אחת מן המחציות פותחת בתיאור מצוקה שאליה נקלע אברם מחמת פרדה מבן משפחתו:

שרי אשתו נלקחת ממנו בעל כורחו במצרים,
ולוט בן אחיו עוזב אותו מרצונו ופורש לאורח חיים אחר על אחד מחלקיה המובחרים של ארץ כנען - הארץ המובטחת לאברם.

בשלב הזה שבכל אחת מן המחציות אין ה' מעורב בהתרחשות.

בחלק השני של כל מחצית נכנס ה' לפעילות בסיפור ובכך מקל את מצוקתו של אברם.

במחצית הראשונה יוצרת פעולתו הנסית (י"ב, יז) - "וינגע ה' את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו..." - תפנית חדה בסיפור ופותרת את הבעיות שנוצרו בחלק הראשון:
שרי מושבת אל אברם והמשפחה שבה בשלום לארץ כנען.

בחלקה השני של המחצית השנייה, החל מפסוק יד, מופיע דברו המפורש של ה' אל אברם "אחרי הפרד לוט מעמו", שתוכנו מהווה תגובה ישירה לפרדה זו ולמשמעותה בעבור אברם;

דבר ה' נועד לחזק את אברם בהמשך דרכו ואורחות חייו.

3. הקבלת המחציות.

המחציות מקבילות זו לזו בהקבלה ישרה כדלהלן:

11. הקבלת המחציות

מחצית א	מחצית ב
י"ב, יז - לקיחת שרי מאברם אל בית פרעה	י"ג, א - הליכת לוט מעל אברם אל סדום
י"ב, יז - התערבות נסית והבעיות כולן נפתרות עקב כך	י"ג, ב - ה' מתגלה לאברם ובדבריו פותר את מצוקתו

מבנה זה מעורר שאלה:

האם הקבלת החלקים של שתי המחציות רומזת גם לזיקה ביניהן ברובד המשמעות?
על כך נדון בסעיף הבא של עיוננו.

4. דמיון בין הפתיחות של שתי המחציות:

כל אחת מן המחציות נפתחת בפסוק בעל מבנה של "סיים במה שפתח":

12. דמיון בין הפתיחות של שתי המחציות

מחצית א (י"ב, יז)	מחצית ב (י"ג, ו)
ויהי רעב בארץ	הפסוק השני במחצית) ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו
וירד אברם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ	כי היה רכוש רב ולא יכלו לשבת יחדו

מיון הכינויים הללו מלמד כי כינויה של שרי "אשת אברם" חוזר **שבע פעמים** בסיפור.

אולם עוד שש פעמים חוזרים כינויים אחרים שלה: "אשה יפת מראה", "אחות" של אברם ו"אשה".

אף המילה 'מצרים' (כשם הארץ או ככינוי ליושביה) חוזרת בסיפורנו שש פעמים.

צירופן של מילים חוזרות אלו מייצג את תמצית הסיפור: 'אשת אברם' היא 'אשה יפה', אולם הירידה ל'מצרים' הופכת דבר זה לסכנה.

הפתרון, להציגה כ'אחות' אברם, לא מנע את לקיחתה ל'אשה' אל פרעה.

אך עד מהרה מתגלה שהיא באמת 'אשת אברם', ואז היא חוזרת למעמד זה בלא כל נזק.

אברם עמד בניסיון, לא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה ולא קרא תיגר, אלא קיבל את כל הבא עליו בשתיקה¹⁸ ומתוך מאמץ אנושי להציל את מה שניתן.

בחלקו השני של סיפור זה חוזר ה' אל אברם, מציל את שרי מבית פרעה ומשיבה אל אברם, ומחזיר את המשפחה השלמה אל ארץ הייעוד¹⁹.

ז. הניסיון השני

סיפור הפרדה מלוט - מה בא ללמדנו?

אברם שב אל ארץ כנען על עקבותיו, עד לנקודת המוצא המעגנת אותו אל הארץ - המזבח שבנה בבית אל, ששם קרא לראשונה בשם ה'.

בסוף סעיף ב ביארנו את השיבה על העקבות כניסיון של אברם למחוק באופן סמלי את ירידתו למצרים ואת מה שאירעו שם.

אולם מה שמתרחש במציאות באמת אינו ניתן למחיקה, אף כאשר נדמה שהכול שב לקדמותו.

מה שאירע בירידה למצרים קיים ועומד לא רק בסיפור הכתוב לפנינו אלא גם במציאות האנושית - הפסיכולוגית והמעשית - בתוך בית אברם.

השפעתה של מצרים עדיין מחלחלת בנפשות. השהייה במצרים וההיחשפות ליתרונותיה התרבותיים והחקלאיים הביאה את לוט למחשבות על פרדה מאברם, רועה הצאן הנווד וחסר הקרקע. בעלותם ממצרים כבר מתואר לוט כמי שעומד ברשות עצמו, לא עוד כבנו המאומץ של אברם.

¹⁸ שתיקה קשה מאפיינת את אברם ואת שרי מרגע כניסתם למצרים ועד לאחר יציאתם ממנה. דבריו האחרונים של אברם לשרי אשתו היו (יא) "כאשר הקריב לבוא מצרימה". במדרש תנחומא לך-לך ה הומרה שתיקה זו בקריאות נואשות של אברם ושרי אל ה': "ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל פרעה - כיוון שראה אברהם כך, התחיל בוכה ומתפלל לפני הקב"ה ואומר: ריבונו של עולם, זו היא ביטחוני שבטחתי בך? ועכשיו עשה למען רחמיך וחסדיך ואל תבישני מסברי [=מתקוותי]. ואף שרה צווחת ואומרת: ריבונו של עולם, אני לא הייתי יודעת כלום, אלא כיוון שאמר לי [אברם] שאמרת לו ילך לך - האמנתי לדבריך. ועכשיו נשארתי יחידה מאבי ומאמי ומבעלי, יבוא רשע זה ויתעולל בי? עשה למען שמך הגדול ולמען ביטחוני בדבריך!"

¹⁹ אף מעשיו של ה' נעשים בסיפור בשתיקה - ללא דיבור מפורש לאברם. ואף כאן מתאר מדרש תנחומא את ההצלה, הבאה בסיפור ללא כל הודעה מוקדמת, כהיענות מילולית של ה' לתפילתה הנואשת של שרי: "אמר לה הקב"ה: חייך, אין דבר רע נוגע בך ובבעליך... ופרעה וביתו - אני אעשה בהן דוגמה".

מדריך אותו מה עליו לעשות ואינו מסביר לו מדוע מקבילה הארץ את פניו בפנים זועפות כל כך.

בירידתו למצרים מוצא עצמו אברם בארץ שבעה וציבה, המהווה המחשה ניגודית למה שנתגלה לו ביחס לארץ כנען.

אי אפשר שלא יתגנבו ללבו הרהורים על אפשרות הקיום הקשה בארץ שהובטחה לו, כשהוא רועה צאן התלוי באופן קיצוני בגשמים היורדים בה.

אולם בעיות חמורות ודחופות בהרבה מתייצבות לפני אברם בבואו למצרים:

שרי, אשתו היפה, זו שעתידה להיות אם הזרע הגדול שהובטח לו, עומדת להילקח ממנו.

והסכנה מתממשת במהירות רבה ובקיצוניות רבה: היא נלקחת דווקא אל בית פרעה, המלך התקיף של מעצמה גדולה.

אברם, שהובטח לו כי יהיה אבי אומה גדולה שבה יתברכו כל משפחות האדמה, עומד נדהם: אין בידו לא ארץ ולא סיכוי לזרע.

הרעב לקח אותו מן הארץ למצרים ומצרים לקחה ממנו את אשתו, ואין הוא יודע אם תחזור אליו ואם ישובו עוד לארץ המובטחת.

וה' מסתיר פניו ממנו בשעה שהמציאות המרה סותרת את כל ההבטחות והייעודים והופכת אותם לקלס.

כיצד יגיב אברם על סתירה כה מהירה וכה משוועת לכל מה שהובטח לו ושלמענו עזב ארץ ומולדת ובית אב?

אברם אינו מקשה קושיות ואינו מביע שמץ חרטה על דרכו או אכזבה ממנה.

הוא פועל כפי שמתחייב בנסיבות הקשות שנקלע אליהן כדי לשמור על חייו, על חיי אשתו ועל חיי אנשי ביתו, ובכך יוצר סיכוי לשיקום משפחתו בהמשך.

סיפור זה הוא אפוא סיפור על הניסיון שבו עמד אברם סמוך לבואו אל הארץ, לאחר ההבטחות הגדולות הראשונות שהבטיחו ה' על הזרע ועל הארץ.

וכך אכן נתפרש הסיפור על ידי רש"י ועל ידי רד"ק בעקבות מדרשי חז"ל¹⁷. הנה לשון רד"ק:

14. רד"ק על פס' י'

ויהי רעב בארץ - זה אחד מן הניסיונות שניסה הא-ל את אברהם אבינו ועמד ככולם ולא הרהר אחר הקב"ה לאמור: אתמול אמר לי 'ונברכו בך כל משפחות האדמה' והיום רעב בארץ שאני שוכן בה עד שאצטרך לצאת ממנה אל מקום אחר. אלא הכול היה מקבל באהבה ולא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה.

רש"י ורד"ק רואים את עיקרו של הניסיון ביציאה שנאלץ אברם לצאת מארץ כנען, אולם נראה כי בחינת המשך הסיפור מלמדת שעיקר הניסיון היה דווקא בלקיחת שרי מאברם, הסותרת את הבטחת הזרע שהובטח.

מה הן המילים המרכזיות בסיפור זה?

הכינויים השונים של שרי הם החוזרים לאורכו באופן בולט.

¹⁷ רש"י ורד"ק לפסוק י ד"ה ויהי רעב בארץ; בראשית רבה מ', ב; תנחומא לך לך ה. ה.

לעיל בסעיף זה הזכרנו כי המילה 'מצרים' חוזרת שש פעמים בסיפור הירידה למצרים.

לרגל תפקידה המרכזי של מצרים באותו הסיפור היינו מצפים שמספר הופעות המילה יעלה לשבע, כמספר הופעתן הרגיל של מילים מנחות במקרא (כשם שכינויה של שרי 'אשת אברם' מופיע בסיפור ההוא שבע פעמים).

הופעתה השביעית של המילה אכן נשלמת בסיפור הפרדה מלוט (י"ג, ז): "וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כן ה' כארץ מצרים".

כבר עמדנו על חשיבותו הרבה של פסוק זה בגילוי תודעתו של לוט המושפעת מן 'החווייה המצרית' שנחשף אליה. בדרך זו הופכת מצרים לגורם המאחד את שתי מחציותיו של סיפורנו גם מן ההיבט הסגנוני.²¹

אולם עיקר הניסיון לאברם בסיפור הפרדה מלוט נוגע דווקא לאמונתו בהבטחה האחרת שהובטח על ידי ה' - זו שביחס לארץ הזאת, שעתידיה להיות ירושה לזרעו.

כיצד יתרחש דבר זה? הרי ארץ זו אינה ריקה מיושבים (י"ב, ו; י"ג, ז). מהו אפוא הדבר שיש לעשותו כדי לקדם את מימוש הבטחת ה', שהמציאות היישובית כה סותרת אותה?

לוט יודע מה עליו לעשות: להתיישב בארץ ולהתעורר ביושביה. ובהתאם לכך הוא אף בוחר לו את החלק המשובח ביותר להתיישב בו.

אולם במעשהו זה נפרד לוט מאברם ומא-לוהיו וביטל את מעמדו כירשו האפשרי של אברם ונושאן של כל הבטחות ה'.

והנה כאן סתירה פנימית: דווקא בהליכתו זו מעל אברם מממש לוט לעצמו את הבטחת ירושת הארץ ונוטל חלק משובח בה. והרי הארץ הובטחה לזרעו של אברם, ובמעשה זה עצמו הוציא עצמו לוט מלהיחשב זרע אברם; אם כן זכותו האפשרית על הארץ פקעה, ומה שנטל - משל אברם וזרעו נטל; והרי זו מבוכה נוספת לאברם, וסתירה נוספת להבטחת הארץ.

אולם נדמה שבזאת לא מיצינו עדיין את חומרת מבוכתו של אברם.

מסתבר כי במעשיו אלו משמש לוט כהחצנה של ספקות ולבטים שאינם מרפים מאברם מאז אותו רעב גדול שאילצו לרדת למצרים.

והרי כבר ראינו בסעיף הקודם כי זו הייתה תחילת ניסיונו של אברם בעת הירידה למצרים. הנדידה בעקבות עדרי צאנו במרחבי הארץ המיושבת הזאת נראית לאברם חסרת תכלית.

אברם ובין רועי מקנה לוט ובין עדריהם. אולם כאשר בחר לוט להיפרד מאברם ומכל אורחותיו ולהתיישב בסדום החוטאת, בכיכר הירדן שבעיניו היא "כארץ מצרים", מתברר לאברם (ולנו, הקוראים) כי פרדה זו עמוקה ממה ששיער (יא): "ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו". האחוה הביולוגית נסדקה, והפרדה היא פרדת נצח.

כך ממחיש לנו השימוש הכפול במילה "אח" בשתי מחציות הסיפור הן את הדמיון שבין שתי סצנות הפרדה והן את השוני המהותי ביניהן.

²¹ אלא שבמחצית הראשונה 'מצרים' היא גורם מרכזי וממשי בעלילת הסיפור: היא מופיעה בו שש פעמים, והמילה מכוונת לארץ או לעם. במחצית השנייה, לעומת זאת, מצרים היא זיכרון נסתר הפועל על התודעה, ועל כן היא מופיעה רק פעם אחת, ואף בה כדמיוני בלבד.

בעת שהבטיח ה' לאברם כי יעשנו לגוי גדול וייתן את הארץ הזאת לזרעו הייתה "שרי עקרה אין לה ולד" (י"א, ל).

אין לדעת אפוא בשעה זו כיצד תתממש הבטחת ה'. אולם בביתו של אברם נמצא שטר ערובה חלקי, שבשעת הדחק ניתן להסמיך אליו את הבטחות ה' - לוט, בן אחי אברם, שנתייתם מאביו ובחר ללכת עם אברם כאשר ציווהו ה' ללכת מחוץ לארץ כנען (י"ב, יד).

מעמדו זה של לוט, ובמיוחד הכרעתו ללכת עם אברם, הופכים אותו לבנם המאומץ של אברם ושרי ולירוש אפשרי שלהם.

בעת היותו בבית אברם לא יכול אברם לטעון את מה שהוא עתיד לטעון בהמשך ספרנו:

15. בראשית ט"ו, ב-ג
"ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר... והנה בן ביתי [=עבדן] יורש אתי".

אולם בשובם ממצרים סופג אברם מכה קשה: בנו המאומץ - אחיינו היתום, נושא התקוות לעתיד בשעה זו - עוזב את ביתו, ובית זה מצטמק עוד יותר ממה שהיה.

אותו 'שטר ערובה' להתקיימות הבטחות ה' נקרע קרע שאין לו תקנה.

מצרים לקחה מאברם את שרי אשתו, אך ה' השיב לו אותה. עתה 'לוקחת' ממנו מצרים את לוט בן אחיו. אולם הפעם זוהי בחירתו של לוט עצמו 'להתמצר' ולהתיישב באותו חלק של ארץ כנען שהוא דומה כל כך למצרים מכל בחינה.

כאן לא יתערב ה' בנגעים גדולים ולא ישיב לאברם את לוט בן אחיו. ועתה, משעזב לוט את ביתם, מוחשת ביתר שאת ערירותם של אברם ושרי, הסותרת סתירה אכזרית את הבטחת ה' לזרע ולגוי גדול.

שוב עומד אברם בניסיון, וניסיון זה מקביל לניסיון שנתנסה בו כשנלקחה ממנו שרי במצרים:

בשניהם נבחנת עמידות אמונתו של אברם בהבטחת הזרע שהבטיחו ה' אל מול המציאות המכחישה אותה.

אולם שונים הם, שני הניסיונות, זה מזה. במצרים נבחן אברם בפגיעה אכזרית ובוטה בהבטחה זו - בנטילת אשתו ממנו.

אולם פגיעה זו הייתה קצרת מועד, והיא תוקנה בהתערבות א-לוהית מיידית.

בארץ כנען נבחן אברם בפגיעה 'רכה' בהרבה, שהרי סוף סוף לוט אינו זרעו של אברם ממש. מאידך, הליכתו של לוט מעל אברם מרצונו ומבחירתו כדי למצוא לו את 'מצרים' שבארץ כנען - אינה ניתנת להשבה.²⁰

²⁰ שתי סצנות הפרדה הללו קשורות זו לזו מבחינה סגנונית באמצעות המילה "אח", המופיעה בכל אחת מהן פעמיים. "אמרי לי אחתי" (י"ב, ז), מבקש אברם מאשתו בהתקרבם למצרים, ואחוה שקרית למחצה זו (ראה להלן כ', יב) נועדה להציל את חייו של אברם ולאפשר בסופו של דבר את השבת אחדות המשפחה. כאשר אכן מושבת שרי לאברם טוען כנגדו פרעה (י"ב, יח-יט): "למה לא הגדת לי כי אשתך הוא, למה אמרת אחתי הוא". אברם אינו עונה מפני כבודו של פרעה, אך התשובה ידועה לנו מדבריו אל שרי לעיל (יב) "ויהיה כי יראו אתך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אתי ואתך יחייו".

כאשר פרצה המריבה בין רועי אברם לרועי לוט, פנה אברם אל לוט ואמר לו (י"ג, ח): "אל נא תהי מריבה ביני ובינך... כי אנשים אחים אנחנו". אחווה זו היא עובדה ביולוגית - קשר דם קושר בין אברם ובין בן אחיו היתום. והנה, דווקא מחמתה מציע אברם בהמשך דבריו "הפרד נא מעליי", כדי להשכין שלום בין אחים וכדי למנוע חיכוכים. פרדה זו שמציע אברם אינה אלא התרחקות טכנית בין רועי מקנה

המשך להלך בארץ בכל מרחביה, כי דווקא כך תקבע את קניינך בה - **"כי לך אתננה"**.

נוכל לסכם ולומר כי **המאחד את שתי מחציותיו של סיפורנו בממד המשמעות שלו הוא הניסיון לאברם**.

האירועים המתוארים בו מעמידים את אברם בפני סתירות חמורות להבטחת הזרע ולהבטחת הארץ שהבטיחו ה' בחרן בראש פרשתו.

אמנם בכל אחת מן המחציות מתנסה אברם בסתירה לשתיהן ההבטחות הללו, אולם בכל מחצית נוגע הניסיון העיקרי לאחת מהן:

בירידה למצרים עיקר ניסיונו של אברם הוא בלקיחת אשתו ממנו ובביטול האפשרות להקמת זרע שעליה הובטח.

במצרים אמנם נוצרה התשתית לניסיון נוסף לאברם, ניסיון שהחל בעצם הירידה אליה מחמת הרעב בארץ כנען, אך עיקרו של ניסיון זה הוא בסיפור הפרדה מלוט.

ניסיון זה מעמיד את אברם בפני ספקות חמורים במה שנוגע להבטחת ירושת הארץ³².

בהמשכה של כל אחת מן המחציות מתערב ה' ומחלץ את אברם מן הקשיים שעמד בפניהם באותה מחצית. או אז שב הביטחון בהתקיימותן של הבטחות ה' אל חייו של אברם - עד לניסיונות הבאים...

מעמדו הרופף של רועה הצאן כבר הוכח לו כשהוכרח לעזוב את הארץ מחמת הרעב.

שמה צריך אברם ללמוד מלוט בן אחיו ולחפש לו נחלת קרקע ולהתיישב עליה?

כך תתחזק אחיזתו בארץ וכך יחל תהליך ירושתו אותה. מסתבר כי המפגש עם מצרים ועם חקלאותה המשגשגת, היה בו כדי לחזק כיוון זה אף אצל אברם.

כשם שה' הציל את אברם מפגיעתה הממשית של מצרים במחצית הראשונה של הסיפור, כך הוא מתגלה אליו אף עתה ומצילו מפגיעתה הפסיכולוגית.

כל המבוכה, כל הספקות והלבטים שנזרעו בלב אברם מחמת הרעב והמפגש עם מצרים שבא בעקבותיו ומחמת פרדתו של לוט ממנו על רקע זה, מתפוגגים כענני בוקר בעת זריחת השמש כשמתגלה אליו ה'²².

אחרי היפרד לוט מעמו אמר לו ה' (יד): **"שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם...".** נראה שזהו אותו המקום עצמו שבו עמד אברם קודם לכן ביחד עם לוט, ואז נאמר (י) "וישא לוט את עיניו וירא...".

אברם הציע אז ללוט לבחור לו ולעדריו את צפון הארץ או את דרומה (ט) "הלא כל הארץ לפניך... אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאלה".

אולם לוט ראה דווקא את כיכר הירדן שבמזרח וחמד אותה לשבתו.

על כך מגיב ה' בהמשך דברו לאברם: **"וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה, כי את כל הארץ אשר אתה ראה³¹ לך אתננה ולזרעך עד עולם"** - לוט לא יחסר מירושדת דבר, ומה שבחר לו את כיכר הירדן - אין זאת אלא לזמן קצר; (טז) **"ושמתי את זרעך כעפר הארץ..."** - ואין אתה צריך לדאוג מהליכת לוט מעליך, כי לא אליו מכוונת הבטחת הזרע;

(יז) **"קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה"** - המשך בחיי הנוודות שלך, המשך לרעות את צאנך, ואל תחלש דעתך מחמת הרעב שאילץ אותך לרדת מן הארץ, מחמת המפגש עם מצרים הדשנה ומחמת בחירתו של לוט לשנות את אורח החיים הזה ולהתיישב לו בכיכר הירדן;

³² הבחנה זו בין המחציות במה שנוגע לניסיון העיקרי שבו עומד אברם בכל אחת מהן באה לידי ביטוי במילה המנחה בכל מחצית. במחצית הראשונה זהו כינויה של שרי 'אשת אברם', החוזר בה שבע פעמים, כפי שכבר ראינו. במחצית השנייה המילה המנחה היא כפוי 'ארץ', ואף היא חוזרת בה שבע פעמים (שתי הופעות המילה בפסוק טז 'ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ...'. אין במניין, משום שמשמעות המילה בפסוק זה היא העולם כולו). שלוש הופעותיה הראשונות קודמות לפרדה מלוט ומכינות אותה: (ו) 'ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו'; (ז) 'והכנעני והפרזי אז ישב בארץ'; (ט) 'הלא כל הארץ לפניך, הפרד נא מעלי'. שלוש הופעותיה האחרונות באות לאחר הפרדה מלוט, פעם אחת בקביעת ההבחנה בין אברם ללוט - (יב) 'אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען' (ראה הערה 24) - ופעמיים נוספות בדבר ה' לאברם (טו) 'כי את כל הארץ... לך אתננה' (יז) 'קום התהלך בארץ'.

ההופעה הרביעית, המרכזית, של המילה 'ארץ' מעניינת מאוד (ו): 'וירא את כל ככר הירדן... כגן ה' **כארץ מצרים**'. בהופעה יוצאת דופן זו של המילה 'ארץ' מצוי השרש הנסתר של המשבר המתואר בסיפור כפי שהוסבר בהרחבה בעיוננו. (תבנית דומה של הופעת מילה זו - שבע פעמים שהמרכזית שבהן היא 'ארץ מצרים' - נידונה בעיוננו לפרשת עקב (תשי"ט) סעיף ב; ואף שם הנושא הנידון הוא הניגוד בין ארץ ישראל לארץ מצרים.)

²² במחצית הראשונה של הסיפור, בעת שהניסיון לאברם נבע מן המציאות הקשה שאליה נקלע, נפתרה הבעיה בהתערבות א-לוהית **מעשית** אשר שינתה מציאות זו עד הקצה. במחצית השנייה, שבה הניסיון הוא בתחום התודעה הנבוכה והמסופקת, הפתרון הוא בהתגלות **מילולית** של ה', הפותרת את ספקותיו ולבטו של אברם.

³¹ השרש ראי"ה מופיע כפועל שלוש פעמים בכל אחת ממחציותיו של הסיפור, והוא קשור בכל אחת מהן בניסיון העיקרי שבו מתנסה אברם באותה מחצית. במחצית הראשונה הוא מופיע בפסוקים (י"ב) 'והיה כי ירא אתך המצרים...'; (י"ד) 'ויראו המצרים את האשה...'; (ט"ו) 'ויראו אתה שרי פרעה...'. ראיית אשתו של אברם מביאה לחמדתה, 'כי אשה יפת מראה' היא, וללקיחתה מעל בעלה. כך גורמת 'הראייה' לאיום על הבטחת הזרע.

במחצית השנייה נאמר (י) 'וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן...'. ראייתו מביאה אותו לחמוד חבל ארץ זה ולהתיישב בו, וכך גורמת 'הראייה' של לוט לאיום על הבטחת הארץ לזרעו של אברם. אולם ה' מבטל איום זה באמרו לאברם (יד) 'ישא נא עיניך וראה...'. (טו) 'כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך'.

זוהי דוגמה נוספת לשימוש במילה אחת בשתי מחציות הסיפור כדי להפנות את תשומת לב המעיין לטוהר ביניהן ולמיוחד שבכל אחת מהן (והשווה להערה 28).

